

УДК 378.147:821

DOI 10.31494/2412-9208-2022-1-1-384-390

ECOCRITICAL READING OF LITERARY WORKS IN LESSONS OF FOREIGN LITERATURE

ЕКОКРИТИЧНЕ ПРОЧИТАННЯ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ НА УРОКАХ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Hanna ТАБАКОВА,

Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor

Ганна ТАБАКОВА,

кандидат філологічних наук,
доцент

septeni@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-9687-6290>

*Berdiansk State Pedagogical
University,*

✉ 4, Schmidta street, Berdiansk,
Zaporizhzhia region, 71100

*Бердянський державний
педагогічний університет*

✉ вул. Шмідта, 4, м. Бердянськ,
Запорізька обл., 71100

Original manuscript received: May 30, 2021

Revised manuscript accepted: June 15, 2022

ABSTRACT

This paper calls for a rapprochement between ecocriticism and school education, especially foreign literary lessons. The principles of ecocritical interpretation as a new tendency in the Ukrainian literary education are considered. Special attention is paid to the categorization of environmental literature. At first, the author focuses on the phenomenon of ecocriticism which appeared in response to the interest of researchers to the new kind of nature literature and to the ways of literary representation of the ecological themes in school. Foreign literary gives a rich material for teachers to represent ecological problems. Arguing for the necessity of bringing theory into school course of foreign literature the paper suggest that green studies needs to be wildly represented at the lessons.

Literature and the arts have been drawn to portrayals of physical environments and human-environment interactions. The modern environmentalist movement as it emerged first in the late nineteenth century and, in its more recent incarnation, in the 1960s, gave rise to a rich array of fictional and nonfictional writings concerned with humans' changing relationship to the natural world. Only since the early 1990s, however, has the long-standing interest of literature studies in these matters generated the initiative most commonly known as «ecocriticism» or «green studies». In such areas as the study of literature, ecocriticism converges with such disciplines in the humanities: environmental anthropology, environmental history, and environmental philosophy.

A new wave of ecological researches have been noticed in education sphere. The school course of foreign literature has new line ecological safety and sustainable development», as a transfer «forming in social activity, viability and environmental awareness for saving and defending environment. That's why teachers can use ecocritical tools for analysis literary works at the lessons. It gives more opportunities for studying and understanding ecological problems by students.

Key words: *ecocriticism, green studies, foreign literature, environmental imagination, literary theory*

На фоні сучасної світової кризи, військових конфліктів, продовольчого колапсу в багатьох регіонах планети екологічна проблематика не втрачає своєї актуальності, а подекуди й виходить у першість. Будь-які дії людини залишають свій слід, і зрозуміло, що війна на теренах України негативно впливає не лише на моральний, економічний і соціальний стан усього людства, але й на екологію планети в цілому. Очевидно, що освіта не може стояти осторонь, і це стосується не тільки дисциплін природничого циклу. Важливо постійно актуалізувати екологічну проблематику в ЗЗСО, а уроки зарубіжної літератури дають для цього чудові можливості. На прикладі художніх творів можна не лише розкрити проблему з різних боків, проілюструвати її й навіть прожити разом із героями, але й обговорити можливі варіанти рішення, з'ясувати авторську концепцію та ін.

Варто зазначити, що увагу екологічним питанням освітяни приділяють давно. У 90-х роках ХХ століття заговорили навіть про напрям екопедагогіки, що зародилася в латиноамериканському освітньому просторі й спиралася на праці П. Фрейре та Р. Кана [7]. Екологія (або орієнтовані на екосистему (екоцентричні) альтернативи промислового розвитку) прагматично підкреслюють стримування росту й з етичного погляду важливість визнання внутрішньої, а не інструментальної цінності навколишнього середовища, як сказав Гайдн Вашингтон [2; 125]

Екологічна освіта як самостійний напрямок у теорії й практиці загальноосвітньої школи почала розвиватися на межі 60–70-х рр. ХХ ст. Вона характеризувалася включенням екологічних і природоохоронних знань у навчальні програми з біології. Однак із часом метою екопедагогіки стає не стільки формування екологічних знань, скільки розвиток екологічної культури. Огляд основних закордонних джерел із питань екологічної педагогіки дозволив виділити загальні для багатьох країн принципи: цілісність навколишнього середовища; междисциплінарність; безперервність; взаємозв'язок краєзнавчого, національного, регіонального й глобального підходів до розкриття проблем навколишнього середовища; спрямованість освіти на розвиток ціннісно-мотиваційної сфери особистості, гармонізацію відносин із навколишнім середовищем та ін.

Українська освіта робить кроки в бік актуалізації екологічної проблематики в школі. У навчальній програмі із зарубіжної літератури для загальноосвітніх шкіл 5-9 класів кілька років тому з'явилася наскрізна лінія «Екологічна безпека та сталий розвиток», яка передбачає «формування в учнів соціальної активності, відповідальності та екологічної свідомості задля збереження й захисту довкілля» [4].

Для учнів старшої школи (10-11 класи) було введено 10 ключових компетентностей, серед яких «екологічна грамотність і здорове життя». Вона передбачає формування умінь дбати про природу, дотримуватися здорового способу життя, знань про екологічні традиції в інших країнах з метою збагачення позитивним досвідом. Метою такого нововведення було сфокусувати більше уваги педагогічного колективу на проблемах охорони природи й екологічної кризи, яка назріває у світі. Отже, вчителі-предметники мають активізувати діяльність із залучення учнів у проблеми довкілля,

розвинути в них почуття відповідальності за навколишній світ, готовність брати участь у покращенні екологічної ситуації у світі. Зокрема, вчитель зарубіжної літератури може вплинути засобами мистецтва слова не тільки на когнітивний бік освітнього процесу, а й на емоційний стан учня. Більшість із ключових компетентностей розкриваються в кожній темі програми, екологічна грамотність і здорове життя – не винятки. Так, вивчаючи тему «Поезія і проза пізнього Романтизму та переходу до Реалізму XIX ст.», учні мають у межах компетентності «з'ясувати роль пейзажів у творах романтизму, визначити ставлення представників романтизму до природи» [5], а в межах теми «Сучасна література в юнацькому читанні» екологічна компетентність виявляється в «осмисленні цінності життя, усвідомленні переваг і ризиків інформаційної доби для особистості» [Там само]

Яким же чином учителю формувати екологічну свідомість учнів і одну з ключових компетенцій – «екологічну грамотність і здорове життя»? [4]. Варіантів може бути багато, все залежить від технічних можливостей і креативності. Але один важливий складник все ж таки є обов'язковим: обізнаність педагога з теоретичними засадами літературознавчих екокритичних досліджень, адже саме вони формують теоретико-методологічний апарат аналізу творів екологічного спрямування, що робить обрану для дослідження тему досить актуальною.

Екокритика або «зелені студії» порівняно нещодавнє здобуття літературознавчої думки, особливо, якщо говорити про українську філологію. «Словник літературних термінів і літературної теорії» Дж. Каддона й Р. Хабіба подає дефініцію екокритики, називаючи її «галуззю критики, що визначається її спробою з'ясувати взаємовідносини між літературою та навколишнім середовищем» (переклад – наш) [11; 224]

Про особливий підхід до вивчення художніх творів спочатку заговорили американські науковці наприкінці 70-х років XX ст. В. Рукерт написав есе «Література і екологія: спроба екокритики» (1978) й таким чином увів екокритику в термінологічне поле літературознавства. Однією з перших своє трактування поняття запропонувала Ч. Глотфелті, яка разом із Г. Фроммом стала видавати «Хрестоматію екокритики: орієнтири літературної екології» [1; 294]. Крім того, науковиця виступила співзасновницею Асоціації з вивчення літератури та довкілля (Association for the Study of Literature and Environment (ASLE)). Організація була створена у 1992 році на спеціальній сесії конференції Західної літературної асоціації в Ріно, штат Невада, з метою «підтримки галузей екологічної літератури, гуманітарних наук і мистецтва в широкому сенсі,... обміну фактами, ідеями й текстами, що стосуються вивчення літератури й навколишнього середовища» [8]. Асоціація є досить активною, постійно проводить різноманітні заходи для привернення уваги до екологічних проблем, поєднує вивчення літератури екологічного спрямування з написанням подібних творів, проводить освітню діяльність, організовуючи курси й тренінги. Вивчаючи досвід попередніх поколінь, зафіксований у художніх творах, члени асоціації слушно зауважують, що «можемо звернутися до минулого, щоб уявити альтернативне майбутнє» [Там само].

Щодо літературної основи екокритики або «зелених студій», то тут часто згадується явище американського романтизму – трансценденталізм. Саме представники цієї течії – Р. Волдо Емерсон, Г. Д. Торо вважаються одними із перших, хто надав природі божественного звучання. Детальніше про це та інше йдеться у праці Л. Буелла «Екологічна уява. Торо, письменство про природу та формування американської культури» (L. Buell. «The Environmental Imagination. Thoreau, Nature Writing, and the Formation of American Culture», 1995 [10]).

В Англії екокритичні студії не зазнали такої популярності, як в США, а проте в університетських програмах можна побачити подібні дисципліни все частіше. Серед цікавих праць слід згадати дослідження Г. Гаррада «Екокритика» (G. Garrad «Eco-criticism» (Routledge 2004, 2011)).

Коріння зацікавленості проблемами навколишнього середовища в літературі сягає часів романтизму в Англії, згадаймо хоча б популярну трійку лейкістів – британських поетів XVIII ст. (В. Вордсворт, С. Колрідж, Р. Сауті). Саме вони започаткували не лише змалювання й замилування чудовими пейзажами в поезії, а продемонстрували поетичні можливості досвіду переживання природи, співіснування з нею в житті й творчості.

На думку П. Баррі, існує певна відмінність у підходах до екокритичних досліджень в США та Британії. Так, американські студії більше уваги приділяють саме захопленню природою, її поетизації, натомість британські науковці більш прагматичні, у них частіше звучать викривальні мотиви, аналізується вплив влади й промисловості на забруднення навколишнього середовища [1; 295–296].

Українське літературознавство поки що може похвалитися лише окремими розвідками, присвяченими екокритичному прочитанню художніх творів, хоча аварія на Чорнобильській АЕС та її наслідки неодноразово ставали темами художніх творів (поезія І. Драча, роман «Марія з полином у кінці століття» В. Яворівського та ін.), які продуктивно було б розглядати в руслі екокритики. Існують лише окремі розвідки Л. Статкевич [6], Н. Жлуктенко [3] та ін.

Важливо розуміти, що екокритика передбачає сьогодні не лише новий підхід до літературознавчих досліджень, а й до культури зокрема. Недарма назва екокритика (ecocritic, ecocriticism) не є остаточною і єдиною, адже поряд успішно функціонують поняття «зелені студії» («green studies»), екологічна критика й «зелена література» («green literature», «nature writing» (документальна література про природу за Д. Філіпс) та ін.

Термінологічне поле ускладнюється й міждисциплінарністю екокритичних студій. Більше того, у зв'язку з популярністю підходу й актуальністю екологічної тематики з'являються й нові метажанри і жанри літератури: еколітература, екодистопія, екофікшн, клай-фай література, біопанк та ін.

Зрозуміло, що вчителю важко ознайомити учнів із усіма сучасними тенденціями в цій сфері, але уявлення про подібні дослідження й літературні твори дати необхідно. До цього закликає і сама програма. У 5-9 класах вводиться окрема рубрика «Природа і людина». Серед творів,

представлених там, запропоновано у 5 класі поезії Д. Кітса «Про коника та цвіркуна», Й. В. Гете «Нічна пісня подорожнього», Г. Гейне «Задзвени із глибини», прозу Е. Сетона-Томпсона «Снап», «Лобо», «Доміно» (на вибір учителя). Крім того, під час вивчення деяких інших творів передбачається формування природознавчих компетенцій. Зокрема, вивчаючи міф у 6 класі, вчитель має формувати усвідомлення єдності людини і природи [4]. У творах цього циклу розглядаються проблеми стосунків людини і природи, людини й навколишнього середовища, у тому числі піднімаються екологічні питання. Усе це є й предметом зацікавленості й екокритики.

Інструментарій зелених студій дозволяє виокремити підходи до своєрідної класифікації художніх творів, визначаючи їх можливості екокритичного прочитання. Так, професор С. Брайсон виокремлює звичайну поезію про природу й «екологічну поезію», яка відрізняється особливим ставленням до природи, утверджуючи зв'язок усього живого [9; 133–145]. У цьому контексті доречно розглядати й порівнювати тексти, де тема природи звучить найбільш яскраво, як-от «Мауглі» Р. Кіплінга, «Балакучі квіти» Д. Даррелла, «Життя і незвичайні та дивовижні пригоди Робінзона Крузо» Д. Дефо, «Лобо» Е. Сетона-Томпсона, пейзажна лірика Г. Гейне, Дж. Кітса та ін., що допоможе вчителю в доборі й аналізі творів.

Таким чином, ситуація екологічної кризи, в якій сьогодні знаходиться світ, вимагає від школи перегляду традиційного сприймання природи, її ролі та впливу на людину. Екологічна компетентність, виховати яку є задачею вчителя зарубіжної літератури, формується протягом усього курсу дисципліни. Нові підходи до аналізу літературних текстів, запропоновані екокритичними дослідженнями, допоможуть педагогу зорієнтуватися в методах і прийомах аналізу природоцентричних творів, розробити нові форми викладу відповідного матеріалу.

Література

1. Баррі П. Вступ до теорії: літературознавство і культурологія / пер. з англ. О. Погинайко; наук. ред. Р. Семків. Київ : Смолоскип, 2008. 360 с. URL : https://shron1.chtyvo.org.ua/Barry_Peter/Vstup_do_teorii_literaturoznavstvo_i_kulturolohiiia.pdf (дата звернення: 17.05.2022)
2. Вашингтон Х. Образование для чудес. *Educ. Sci.* 2019, №8, Р. 125.
3. Жлуктенко Н. Структури екотексту в романі Т. Коратесена Бойла «Завіса з тортільї». *Літературознавчі студії*. Вип. 37. Ч. 1. Київ, 2013. С. 287–295.
4. Навчальні програми. Зарубіжна література (Рівень стандарту). 5-9 клас. Київ : Освіта, 2017. 64 с.
5. Навчальні програми. Зарубіжна література (Рівень стандарту). 10-11 клас. Київ : Освіта, 2017. 63 с.
6. Статкевич Л. П. Теоретико-методологічні форманти сучасної екокритики. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Філологія*. 2017. Вип. 76. С. 100-103. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIFL_2017_76_24 (дата звернення 22.05.2022)
7. Турчин І. Освітня діяльність та педагогічні погляди Пауло Фрейре : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2018. 308 с. URL : https://lpnu.ua/sites/default/files/2020/dissertation/1826/dysertaciya_turchynim.pdf (дата звернення: 28.05.2022)

8. ASLE. URL : https://www.asle.org/wp-content/uploads/ASLE_Policies_Bylaws2016.pdf (дата звернення: 19.05.2022)
9. Bryson J. S. Seeing the West Side of Any Mountain. *Thoreau and Contemporary Ecological Poetry. Thoreau's Sense of Place. Essays in American Environmental Writing.* Iowa City : University of Iowa Press, 2000. P. 133–145.
10. Buell L. *The Environmental Imagination : Thoreau, Nature Writing, and the Formation of American Culture.* Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press, 1995. 117 p.
11. Cuddon, J. A., Rafey. Habib. *A Dictionary of Literary Terms and Literary Theory.* 5th ed. Chichester, West Sussex : Wiley-Blackwell, 2013. URL : <https://usnd.to/L9yG> (дата звернення: 06.05.2022).

References

1. Barry, P. (2008). *Vstup do teorii: literaturoznavstvo i kulturolohiia* [Beginning Theory. An introduction to literary and cultural theory]. Kyiv : Smoloskyp [in Ukrainian].
2. Washington, H. (2019). *Obrazovanye dlia chudes* [The Education for miracles], *Educ. Sci* [in Russian]
3. Zhluktenko, N. (2013). *Struktury ekotekstu v romani T.Koragesena Boila «Zavisa z tortyli»* [Structures of ecotext in T. Coragesen Boyle's novel «Curtain of Tortilla»], *Literaturoznavchi studii – Literary studies*, 37, 1, 287–295 [in Ukrainian].
4. *Navchalni prohramy. Zarubizhna literatura (Riven standartu). 5-9 klas* (2017). [Educational programms. Foreign literature (Standard level). Grades 5-9]. Kyiv : Osvita [in Ukrainian].
5. *Navchalni prohramy. Zarubizhna literatura (Riven standartu). 10-11 klas* (2017). [Educational programms. Foreign literature (Standard level). Grades 10-11]. Kyiv : Osvita [in Ukrainian].
6. Statkevych, L. (2017). *Teoretyko-metodolohichni formanty suchasnoi ekokrytyky* [Theoretical and methodological forms of modern eco-criticism]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina – Bulletin of Karazin Kharkiv National University.* Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhfFL_2017_76_24 [in Ukrainian].
7. Turchyn, I. (2018). *Osvitnia diialnist ta pedahohichni pohliady Paulo Freire* [Paulo Freire's educational activities and pedagogical views]. (Candidate's thesis). Ivan Franko National University of Lviv. Lviv. Retrieved from: https://lpnu.ua/sites/default/files/2020/dissertation/1826/dysertaciya_turchynim.pdf [in Ukrainian].
8. ASLE [Official site]. Retrieved from : https://www.asle.org/wp-content/uploads/ASLE_Policies_Bylaws2016.pdf
9. Bryson, J. S. (2000). *Seeing the West Side of Any Mountain. Thoreau and Contemporary Ecological Poetry.* Thoreau's Sense of Place. Essays in American Environmental Writing. Iowa City : University of Iowa Press [in English].
10. Buell, L. (1995). *The Environmental Imagination : Thoreau, Nature Writing, and the Formation of American Culture.* Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press [in English].
11. Cuddon, J. A., Rafey. Habib (2013). *A Dictionary of Literary Terms and Literary Theory.* 5th ed. Chichester, West Sussex : Wiley-Blackwell. Retrieved from: <https://usnd.to/L9yG> [in English].

АНОТАЦІЯ

У статті йдеться про зближення екокритики та шкільної освіти, особливо на уроках зарубіжної літератури. Розглянуто принципи екокритичної інтерпретації як нової тенденції в українській літературній освіті. Особлива увага приділяється

категоризації екологічної літератури. Спочатку автор зосереджується на феномені екокритики, що виник у відповідь на інтерес дослідників до нового виду природознавчої літератури та способів літературної репрезентації екологічної тематики в школі. Зарубіжна література дає багатий матеріал вчителю для розгляду екологічних проблем на уроках. Аргументуючи необхідність запровадження теорії зелених студій у шкільний курс зарубіжної літератури, в статті висувається думка про те, що екокритика повинна бути широко представлена на уроках зарубіжної літератури.

Література та мистецтво були залучені до зображення фізичного середовища та взаємодії людини й довкілля. Сучасний екологічний рух, який вперше виник наприкінці дев'ятнадцятого століття й активно поширився в 1960-х роках, породив цілу низку художніх творів і літератури нон-фікшн, присвячених зміні стосунків людей зі світом природи. Однак лише з початку 1990-х років давній інтерес літературознавства до цих питань спричинив появу окремого напрямку досліджень – екокритику або «зелені студії».

У сфері освіти помічається нова хвиля екологічних досліджень. Шкільний курс зарубіжної літератури має наскрізну лінію в програмі – «Екологічна безпека та сталий розвиток», що передбачає формування суспільної активності, життєздатності та екологічної свідомості для збереження та захисту навколишнього середовища. Тому вчителі можуть використовувати інструменти екокритики для аналізу літературних творів на уроках. Це дає більше можливостей для вивчення та розуміння учнями екологічних проблем.

Ключові слова: екокритика, зелені студії, зарубіжна література, екологічна уява, теорія літератури